

บทที่ 3

บริบทของชุมชนที่ศึกษา

ในบทนี้ต้องการนำเสนอความเป็นมา สภาพทั่วไป สภาพสังคม สภาพวัฒนธรรมของชุมชนแม่ที่ทำการศึกษามีสองชุมชนที่ยังมีการใช้สมุนไพรและมีแพทย์พื้นบ้านบ้านแม่เมะตั้งอยู่บนภูเขาทางขึ้นดอยหลวงเชียงดาว จากเส้นทางหลวงหมายเลข 107 ขึ้นไปยังบ้านแม่เมะมีระยะทางประมาณ 11 กิโลเมตร เส้นทางค่อนข้างแคบและชัน บ้านแม่เมะยังมีป่าที่อุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งทรัพยากรแหล่งอาหาร และสมุนไพรของชุมชน

3.1 ประวัติบ้านแม่เมะ

บ้านแม่เมะ เป็นหมู่บ้านที่มีความเก่าแก่อายุราว 200 ปีเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ต้นน้ำชั้นหนึ่ง เอ มีพันธุ์ไม้นานาชนิด ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้อพยพเข้ามาอาศัยเก็บใบเมี่ยง(ใบชา) พื้นที่ในการเก็บใบเมี่ยงตั้งอยู่บริเวณริมสายน้ำแม่เมะตลอดทั้งสาย

“บ้านแม่เมะทรายคำ” เป็นชื่อที่เคยใช้ดั้งเดิมก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงในการเรียกเหลือเพียงบ้านแม่เมะ คำว่าแม่เมะนั้นมาจากชื่อดอยแม่เมะ คำว่าทรายคำ มาจากชื่อลำห้วยที่ไหลมาจากหมู่บ้านปางโหลมารวมกับห้วยแม่เมะ ในลำห้วยจะมีทรายสีเทาเมื่อสะท้อนกับแสงแดดทำให้เกิดเป็นประกายงดงามคล้ายทองคำ จึงเป็นที่มาของการนำมาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้าน เมื่อประมาณ 70 ปีที่แล้วก่อนที่ชาวบ้านจะมาตั้งชุมชนบริเวณนี้ได้อาศัยอยู่ที่พื้นราบ เชียงดอย ซึ่งเป็นสวามีของชาวบ้านแต่มีปัญหาความยากลำบากในการประกอบอาชีพ การเดินทางมาทำสวนเมี่ยงไม่สะดวก จึงได้อพยพขึ้นมาสร้างบ้านเรือนและชุมชนบริเวณดอยแม่เมะ อันเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์เพราะมีลำห้วยไหลผ่านและสามารถเดินทางมาทำเกษตรกรรมได้สะดวก หลังจากนั้นจึงมีผู้คนอพยพตามกันมาอีกหลายครอบครัว จนกลายเป็นชุมชน และเป็นที่ทำการเกษตรมาจนถึงปัจจุบัน

ประมาณปี พ.ศ. 2498 ชุมชนบ้านแม่เมะได้รับใบแจ้งการครอบครองที่ดิน (ส.ค.1)¹ และในปี พ.ศ. 2499 ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหมู่บ้านแม่เมะ หมู่ 11 ขึ้นกับตำบลแม่เมะ อำเภอเชียงดาว จังหวัด

¹ ใบแจ้งการครอบครองที่ดิน (ส.ค.1) คือใบแจ้งการครอบครองที่ดินเป็นหลักฐานว่าผู้ครอบครองเป็นผู้แจ้งว่าตนครอบครองที่ดินแปลงใดอยู่ (ปัจจุบันไม่มีการแจ้ง ส.ค.1) ส.ค.1 ไม่ใช่หนังสือแสดงสิทธิที่ดิน เพราะไม่ใช่หลักฐานที่ทางราชการออกให้เพียงแต่เป็นการแจ้งการครอบครองที่ดินของราษฎรเท่านั้น ดังนั้น ตามกฎหมาย ที่ดินที่มี ส.ค.1 จึงทำการโอนกันได้ เพียงแต่แสดงเจตนาสละการครอบครองและไม่ยึดถือพร้อมส่งมอบให้ผู้รับโอนไปเท่านั้น ก็ถือว่าเป็นการโอนกันโดยชอบแล้ว ผู้มี ส.ค.1 มีสิทธินำมาขอออกโฉนดที่ดิน หรือหนังสือรับรองการทำประโยชน์ (น.ส. 3 น.ส.3 ก. หรือ น.ส.3 ข) ได้ 2 กรณี คือ

เชียงใหม่ โดยผนวกรวมกับกลุ่มชาติพันธุ์ลาหู่ ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่สูงขึ้นไปบนภูเขาซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำเข้าเป็นส่วนหนึ่งของบ้านแม่ละด้วย จึงทำให้บ้านแม่ละมีกลุ่มชาติพันธุ์หลัก 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่เรียกตัวเองว่า คนเมือง ซึ่งเดิมชาวบ้านในตำบลแม่ละ จะถูกเรียกว่าหมู่บ้านลัวะ ที่ได้ตั้งถิ่นฐานกันมาหลายชั่วอายุคน จนไม่สามารถสืบสาวได้ว่าอยู่มาตั้งแต่เมื่อไหร่ เมื่อชาวบ้านได้มีการอพยพขึ้นไปอยู่ที่บ้านแม่ละจึงสันนิษฐานได้ว่า กลุ่มชาวบ้านที่เรียกตัวเองว่าเป็นคนเมืองนั้นเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะที่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเชียงใหม่เมื่อประมาณ 900 ปี คนในชุมชนบ้านแม่ละมีความเชื่อในเรื่องการนับถือเรื่องผี โดยเฉพาะเจ้าหลวงคำแดง ในชุมชนก็มีการตั้งศาลเจ้าบ้าน “เจ้าทรายคำ” ซึ่งมีศักดิ์เป็นหลานของเจ้าหลวงคำแดง คนในชุมชนได้ตั้งศาลเจ้าบ้าน “เจ้าทรายคำ” ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งชุมชน และยังมีการทำพิธีเซ่นไหว้ในวันสำคัญของทุกปี เช่น วันสงกรานต์ ชาวบ้านในชุมชนให้ความเคารพนับถือเจ้าทรายคำเป็นอย่างมาก และเชื่อกันว่าที่ชุมชนอยู่อย่างสงบสุข นั้นเป็นเพราะการคุ้มครองดูแลของเจ้าทรายคำ ในชุมชนแห่งนี้มีวัด 1 แห่งคือ วัดแม่ละ เป็นวัดที่มีต้นไทรขนาด 22 คนโอบ มีโรงเรียนระดับประถมศึกษา 1 แห่ง

บ้านแม่ละได้รับการยกฐานะเป็นหมู่บ้านเมื่อปี พ.ศ. 2499 เป็นหมู่บ้านแม่ละ หมู่ 11 ตำบลแม่ละ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ในปี 2521 ชุมชนบ้านแม่ละได้ได้ประสบอุทกภัยขึ้นในวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2521 สาเหตุของการเกิดอุทกภัยครั้งนี้เกิดจากฝนที่ตกหนักติดต่อกันหลายวัน จึงทำให้น้ำป่าไหลท่วมบ้านเรือนส่วนหนึ่งเสียหายอย่างหนัก มีจำนวนผู้เสียชีวิต 4 คน สัตว์เลี้ยงและพืชผลได้รับความเสียหายจำนวนมาก ผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้นจึงได้ประกาศให้ชาวบ้านย้ายบ้านเรือนขึ้นไปบนดอยให้สูงขึ้น จากเหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้ชาวบ้านได้ตระหนักคุณค่าประโยชน์ของป่า จึงได้ร่วมกันตั้งกฎระเบียบในเรื่องการป้องกันการตัดไม้ทำลายป่าอย่างเข้มงวด ในปี 2541 บ้านแม่ละได้รับการคัดเลือกเป็นหมู่บ้านเขียนขจิตีเด่นระดับภาค และในปี 2544 ได้รับพระราชทานธงพิทักษ์ป่า จากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ 9

กรณีที่ 1 นำมาเป็นหลักฐานในการขออนุญาตที่ดินตามโครงการเดินสำรวจออกโฉนดที่ดินทั่วประเทศ กรณีนี้ ทางราชการจะเป็นผู้ออกให้เป็นท้องที่ไป โดยจะมีการประกาศให้ทราบก่อนล่วงหน้า

กรณีที่ 2 นำมาเป็นหลักฐานในการขออนุญาตที่ดิน หรือหนังสือรับรองการทำประโยชน์ (น.ส.3, น.ส.3 ก.หรือ น.ส.๓ ข) เฉพาะราย คือ กรณีที่เจ้าของที่ดินมีความประสงค์ จะขออนุญาตที่ดินหรือหนังสือรับรองการทำประโยชน์ ก็ให้ไปยื่นคำขอ ณ สำนักงานที่ดินที่ดินตั้งอยู่เฉพาะการออกโฉนดที่ดินนี้ จะออกได้ในพื้นที่ที่ได้สร้างระวางแผนที่สำหรับออกโฉนดที่ดินไว้แล้วเท่านั้น(ที่มา:กรมที่ดิน กระทรวงมหาดไทย)

3.2 สภาพทั่วไปของบ้านแม่แมะ

เส้นทางที่ใช้เดินทางมายังบ้านแม่แมะ จะใช้เส้นทางหลวงหมายเลข 107 เข้าสู่อำเภอแม่อริม อำเภอแม่แตง จนถึงหลักกิโลเมตรที่ 68 จะมีทางแยกเลี้ยวซ้ายเข้าสู่บ้านแมะ ระยะทางจากปากทาง ขึ้นไปยังบ้านแม่แมะประมาณ 11 กิโลเมตร ใช้เวลาจากปากทางจนถึงบ้านแม่แมะประมาณ 30-40 นาที เนื่องจากทางขึ้นเป็นทางแคบและค่อนข้างชัน จึงทำให้ต้องใช้เวลาในการเดินทาง

ภาพที่ 3.1 แผนผังชุมชนบ้านแม่แมะ

บ้านแม่แะตั้งอยู่ในพื้นที่ราบแคบระหว่างหุบเขา สูงจากระดับน้ำทะเล 700 เมตร มีจำนวนครัวเรือนประมาณ 180 ครัวเรือน รายล้อมด้วยภูเขาทั้ง 4 ด้าน มีลำห้วยแม่แะไหลผ่านทางทิศเหนือของหมู่บ้าน และห้วยแม่รายไหลมากทางทิศใต้ ลงสู่ห้วยแม่แะบริเวณกลางหมู่บ้าน สามารถมองเห็นดอยหลวงเชียงดาวได้อย่างชัดเจน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนบางส่วนเปิดบ้านเป็น Home Stay เพื่อเปิดรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการใกล้ชิดกับบรรยากาศธรรมชาติ และยังมีเส้นทางศึกษาธรรมชาติ 2 เส้นทาง เส้นทางแรกใช้เวลาเดินไป-กลับ เพียงแค่ 2 ชั่วโมง ระหว่างทางจะได้เห็นดอกไม้ป่าตามรายทาง ตามฤดูกาล ผ่านสวนเมี่ยง ป่าไผ่ จนถึงปลายทางจุดชมวิว ซึ่งสามารถมองเห็นยอดดอยหลวงเชียงดาวอย่างชัดเจน เส้นทางที่สอง ใช้เวลาเดินไป-กลับ 3 ชั่วโมง ปลายทางน้ำตกไหลลดบ่วงสามารถเพลิดเพลินไปกับเสียงแมลงที่อาศัยอยู่ตามธรรมชาติ เสียงน้ำ เสียงลมและอากาศที่บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นที่ชื่นชอบของนักท่องเที่ยวอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในช่วงฤดูหนาวต้องจองที่พักล่วงหน้าข้ามปี แต่ในช่วงปี 2563 ที่ผ่านมามีเกิดวิกฤตโรคระบาดไวรัสโคโรนา-19 ทำให้ต้องหยุดให้บริการแก่นักท่องเที่ยว ตั้งแต่ช่วงเดือนมีนาคม-มิถุนายน นอกจากนี้ยังจำกัดจำนวนนักท่องเที่ยว และในช่วงต้นปี 2564 เกิดการระบาดอย่างหนักอีกระลอกหนึ่งทำให้ต้องงดรับนักท่องเที่ยว โดยการตั้งด่านปิดทางเข้าออกของหมู่บ้าน และห้ามรับนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาในหมู่บ้าน เพื่อเป็นการป้องกันคนในชุมชนจากไวรัสโคโรนา-19 Home Stay ของบ้านแม่แะถือได้ว่าเป็น Home Stay ที่มีชื่อเสียง เช่น บ้านต้นไม้ เป็นที่ชื่นชอบของนักท่องเที่ยวที่ไทยหาธรรมชาติ เป็นยังเป็นส่วนหนึ่งของรายได้หลักในชุมชน

สำหรับในเรื่องงานประเพณีและงานบุญในชุมชนแห่งนี้จะมีความคล้ายคลึงกับประเพณีของล้านนาซึ่งถือเป็นวัฒนธรรมร่วมในแถบภูมิภาคนี้ เริ่มจากการนับเดือนแบบล้านนา ตามปฏิทินจันทรคติ ดังนี้

เดือนหนึ่ง	ประมาณ	เดือนกันยายน
เดือนสอง	ประมาณ	เดือนตุลาคม
เดือนสาม	ประมาณ	เดือนพฤศจิกายน
เดือนสี่	ประมาณ	เดือนธันวาคม
เดือนห้า	ประมาณ	เดือนมกราคม
เดือนหก	ประมาณ	เดือนกุมภาพันธ์
เดือนเจ็ด	ประมาณ	เดือนมีนาคม
เดือนแปด	ประมาณ	เดือนเมษายน

เดือนเก้า	ประมาณ	เดือนพฤษภาคม
เดือนสิบ	ประมาณ	เดือนมิถุนายน
เดือนสิบเอ็ด	ประมาณ	เดือนกรกฎาคม
เดือนสิบสอง	ประมาณ	เดือนสิงหาคม

บ้านแม่แม่ม้งงานประเพณีที่สำคัญและยังมีการสืบทอดถึงปัจจุบันได้แก่ 1. ประเพณีเดือนยี่เป็ง หรือวันลอยกระทง คนในชุมชนจะร่วมกันทำโคมกระดาชและนำมาปล่อยที่วัดในช่วงเย็น และมีการลอยกระทงในตอนค่ำ 2. ประเพณีเดือนสี่เป็ง หรือวันเพ็ญเดือนสี่ ในช่วงนี้เป็นช่วงที่ข้าวกำลังออกผลผลิต จึงมีประเพณีการทานข้าวใหม่ โดยจะนำข้าวใหม่มาทำเป็นข้าวหลาม และนำไปถวายพระที่วัด 3. ประเพณีสงกรานต์ สงกรานต์ถือเป็นประเพณีที่สำคัญของชุมชน เพราะนอกจากมีการทำบุญที่วัด รดน้ำดำหัวพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่แล้ว ยังมีสิ่งที่คนในชุมชนจะต้องปฏิบัติคือ การไหว้ศาลเจ้าบ้าน เพื่อขอบคุณที่คุ้มครองให้คนในชุมชนอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขตลอดทั้งปี 4. วันเข้าพรรษา และวันออกพรรษา ช่วงนี้ชาวบ้านจะไปทำบุญที่วัดทุกวัน ซึ่งถือเป็นวิถีปฏิบัติของคนในชุมชนแห่งนี้

ภาพที่ 3.2 ทางเข้าวัดแม่แม่ม้งทรายคำ

ส่วนในเรื่องระบบเศรษฐกิจของชุมชนนั้น รายได้หลักที่หมุนเวียนอยู่ในชุมชนเป็นรายได้จากภาคเกษตร ชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนที่มีการทำสวนเมี่ยง(ชา)ตามไหล่เขามาอย่างยาวนานเกือบศตวรรษ สันนิฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลเรื่องการปลูกชาจากการเข้ามาของคนอังกฤษในสมัยนั้น ชาที่ปลูกมีหลายสายพันธุ์ เช่น ชาอัสสัม ชาศรีลังกา นอกจากการปลูกชาแล้วยังพบการปลูกพืชชนิดอื่นอีก เช่น กาแฟ ส้ม ท้อ

การปลูกการปลูกเมี่ยง(ชา)ของชาวบ้านจะเป็นการปลูกผสมผสานกับไม้ยืนต้นในพื้นที่ลาดชัน เนื่องจากสภาพหมู่บ้านอยู่ท่ามกลางหุบเขาไม่มีที่ราบ ในสวนเมี่ยงจะประกอบด้วยต้นไม้ยืนต้นอื่นๆ เช่น ลิ้นจี่ ต้นตาล เมี่ยง 1 ต้นมีช่วงอายุยาวนานและสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้นาน ขึ้นอยู่กับการตกแต่งกิ่งและลำต้น และไม่จำเป็นต้องอาศัยระบบชลประทาน อาศัยเพียงน้ำฝนตามฤดูกาล การเก็บเกี่ยวจะเก็บยอดที่เรียกว่า ยอดชา เพื่อนำมาทำชาคุณภาพดี ลักษณะการเก็บจะเก็บเฉพาะยอดของต้น โดยมีบริษัทมารับซื้อถึงหมู่บ้าน หรือชาวบ้านต้องนำไปขายเอง การเก็บยอดชาสามารถเก็บได้เกือบตลอดปี ยกเว้นช่วงเดือนธันวาคม-มีนาคม ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวพม่าพักตัว ในช่วงนี้ น่าจะทำการตกแต่งกิ่งให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม กิ่งต้องอยู่ในระนาบเดียวกัน ขนาดต้นสูงจากพื้นประมาณ 4 ฟุต การเก็บใบอ่อนเด็ดใบเพียงครึ่งใบ แล้วนำมามัดรวมกันเป็นกำโดยใช้ดอกลูก และนำไปนึ่งประมาณ 1 ชั่วโมง นำมาพักให้หายร้อน และนำมาแกะจัดเรียงมัดใหม่ เรียงใส่ภาชนะไม้ ปิดฝาไว้ประมาณ 2 วัน ส่วนใบแก่จะนำมาตากแห้งและนำไปขาย

ใน 1 ปีสามารถเก็บชาได้ 4-5 รุ่น โดยมีช่วงในการเก็บดังนี้ เมี่ยงหัวปีจะเก็บช่วงเดือนเมษายนถึงพฤษภาคม เมี่ยงกลางจะเก็บช่วงเดือนมิถุนายนถึงกรกฎาคม เมี่ยงสร้อยจะเก็บช่วงเดือนสิงหาคมถึงกันยายน และเมี่ยงเหมยจัดเก็บช่วงเดือนตุลาคมถึงพฤศจิกายน ส่วนในช่วงเดือนธันวาคมถึงมีนาคมชาวบ้านจะเก็บลูกตาวเพื่อส่งขาย และทำการจักสานเพื่อเป็นรายได้เสริม

ในช่วงประมาณทศวรรษที่ผ่านมาเกิดกระแสการท่องเที่ยวที่ใกล้ชิดธรรมชาติ สัมผัสวิถีชีวิตอันแตกต่างจากชีวิตในเมือง จึงทำให้ชาวบ้านแม่แ่มะ หันมาทำอาชีพใหม่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดประโยชน์ ใช้ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นฐานของชุมชนในการสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือน

3.3 ศาลเจ้าบ้าน เจ้าทรายคำ: สิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตวิญญาณ

ศาลเจ้าบ้านตั้งอยู่บริเวณใจกลางของหมู่บ้านแม่แ่มะ ตำบลแม่ระ อำเภอยางตลาด จังหวัดเชียงใหม่ เชื่อว่าเป็นศาลของเจ้าที่ที่คอยปกป้องรักษาคนในชุมชน หอเจ้าบ้านจะเป็นหอที่จะเชิญเทวดาได้มาสถิตอยู่ และผู้คนในหมู่บ้านนั้นก็มีความเชื่อว่า ศาลเจ้าบ้านจะคอยคุ้มครองชาวบ้านในหมู่บ้าน ในช่วงวันสงกรานต์ของทุกปี จะมีการไหว้ศาลเจ้าบ้านครั้งใหญ่ อาหารที่ใช้ไหว้ประกอบด้วย

ไก่ หรือ หมู ลาบ แกงอ่อม ชาวบ้านเชื่อว่าที่ศาลแห่งนี้มีเจ้าทรายคำ เป็นหลานของเจ้าหลวงคำแดง ซึ่งเป็นเจ้าแห่งผีของล้านนาสถิตอยู่ที่ดอยหลวงเชียงดาว

จากการศึกษาพบว่า ในตำนานเมืองเชียงใหม่จะยกย่องผีอารักษ์องค์เดียวกันคือ เจ้าหลวงคำแดง ฉลาดชาย รมิตานนท์ได้แสดงความคิดเห็นว่า เจ้าหลวงคำแดงมีอยู่จริง แต่เป็นความจริงที่มีอยู่ในวัฒนธรรม และความเชื่อเรื่องเจ้าหลวงคำแดงไม่ได้มีเฉพาะล้านนา แต่เป็นความเชื่อร่วมกันของล้านช้างกับล้านนา ทางฝั่งโขงจะเรียกว่า เจ้าพ่อคำแดง (องอาจ เดชา, 2555) ดังนั้นความเชื่อเรื่องเจ้าหลวงคำแดง จึงเป็นทั้งความเชื่อ เป็นอำนาจ เป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงอัตลักษณ์ของในภูมิภาคนี้ ความเชื่อชุดนี้ยังคงผลิตซ้ำอยู่ตลอดเวลาในรูปแบบของตำนานที่ถูกเล่าขานจากรุ่นสู่รุ่น ทั้งยังถูกเชื่อมร้อยด้วยสำนึกของความศักดิ์สิทธิ์ เจ้าหลวงคำแดงได้กลายเป็นเก้าผี หรือต้นตระกูลผี ของระบบผีในเขตล้านนาทั้งหมด โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ถ้ำเชียงดาว ซึ่งถือเป็นถ้ำศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่สถิตของเจ้าหลวงคำแดง

พิธีกรรมที่ชาวบ้านแม่แะจะต้องปฏิบัติทุกปีในช่วงวันสงกรานต์ หรือปีใหม่เมือง คือการไหว้ศาลเจ้าบ้าน จะไหว้หลังจากพิธีกรรมไหว้เจ้าหลวงคำแดงที่ดอยหลวงเชียงดาว ชาวบ้านจะมารวมตัวกันเพื่อไหว้ศาลเจ้าบ้าน เพื่อเป็นการขอบคุณที่ปกป้องรักษาคนในหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดปีที่ผ่านมา และเพื่อขอให้คุ้มครองในปีต่อไป

นอกจากนี้การไหว้ศาลเจ้าบ้านยังสามารถไหว้ได้ในกรณีที่คนในชุมชนออกเดินทางไปที่ต่างอำเภอ ต่างจังหวัด หรือไปนอนค้างคืนที่อื่นก็จะต้องนำข้าวตอก ดอกไม้ ไปถวายไว้ที่ศาลเจ้าบ้าน เพื่อคุ้มครองให้เดินทางปลอดภัย และเมื่อกลับมามีบ้านก็จะนำของมาไหว้ ของไหว้นั้นจะมี อาหารคาว อาหารหวาน การปฏิบัติเช่นนี้เป็นประเพณีดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เป็นสิ่งที่ชาวบ้านใช้ยึดเหนี่ยวจิตใจมาโดยตลอด

ศาลเจ้าบ้านจะมีอยู่ 3 ศาล หอกลางจะเป็นศาลใหญ่ของเจ้าพ่อทรายคำ ศาลด้านซ้ายและขวาเป็นศาลของทหารของเจ้าทรายคำ การไหว้ศาลประจำปีจะไหว้ 2 ครั้งใหญ่ๆ คือ ในช่วงสงกรานต์ หรือปีใหม่เมือง และเดือน 9 เหนือ (ประมาณเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน) ในการไหว้ประจำปีนี้ ประกอบด้วย ถวายหัวหมู 1 ปี และไก่ 3 ตัว เพื่อให้เป็นสิริมงคล ให้คนแม่แะอยู่เย็นเป็นสุข บริเวณหน้าหอเจ้าบ้านนั้นจะมีหลักอยู่ 2 จุด คือ 1. หลักช้าง 2. หลักม้า เมื่อถึงช่วงปีใหม่เมืองชาวบ้านจะเอาหญ้ามามัดไว้ตรงหลักช้าง และหลักม้า ชาวบ้านเชื่อว่าช้างและม้าของเจ้าพ่อทรายคำจะมากินหญ้า จึงนำหญ้ามามัดไว้กับหลักทั้งสองหลัก การไหว้นั้นจะเริ่มไหว้ที่หอกลางก่อน แล้วไหว้หอขวา และหอซ้ายตามลำดับ และจากความเชื่อของชาวบ้านหากมีลมพายุพัดมาหมู่บ้าน ก็จะมาไหว้ศาลเจ้าบ้านไม่ให้ฝนหรือลมมาแรง และขอไม่ให้เกิดความเสียหายจากภัยธรรมชาติ การไหว้ศาลเจ้าบ้านนั้นจะใช้ธูป 9 ดอก เทียนสีเหลืองหรือสีขาว 1 คู่ อาหารแห้ง ขนมหวาน อาหารปรุงสุก (ไม่ไหว้ของดิบ) และผลไม้

ภาพที่ 3.3 ศาลเจ้าบ้าน

ภาพที่ 3.4 หลักช้าง หลักม้า

3.4 อาหารและสมุนไพรในป่าชุมชน

ป่าแม่แะถือได้ว่าเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่ง ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการร่วมมือกันของชุมชนในการจัดการป่า โดยจัดตั้งเป็นคณะกรรมการเพื่อจัดการและดูแลป่าชุมชน และแบ่งเขตความรับผิดชอบอย่างชัดเจน รวมทั้งยังมีการออกกฎระเบียบบังคับในการใช้ป่า โดยคณะกรรมการของหมู่บ้าน

กฎระเบียบในการบังคับมีดังนี้

1. ห้ามบุคคลภายนอกและภายในหมู่บ้านบุกรุกป่าไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น
2. ถ้ามีบุคคลใดตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์จะต้องถูกปรับ 2000 บาทต่อต้น
3. ห้ามขยายพื้นที่ทำกินในเขตป่าต้นน้ำของหมู่บ้านไม่ว่าจะเป็นกรณีใดๆทั้งสิ้น หากมีผู้ใดฝ่าฝืนผู้นั้นต้องยอมให้คณะกรรมการพิจารณาตัดสินเป็นครั้งไป โดยยึดถือกฎระเบียบที่ตั้งไว้เป็นหลัก
4. เมื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งจะสร้างบ้านจะต้องแจ้งเรื่องให้คณะกรรมการทราบก่อนทุกครั้ง
5. เมื่อมีบุคคลทำการเลื่อยไม้เพื่อจำหน่ายออกจากหมู่บ้าน เพื่อเป็นสินค้าคณะกรรมการจะดำเนินการจับกุมส่งเจ้าหน้าที่พื้นที่
6. ในกรณีที่คณะกรรมการมีมติให้ตัดเตียนผู้กระทำผิดเมื่อละเมิดป่าไม้ซึ่งเป็นของกลางจะต้องเก็บไว้ทั้งหมด แล้วถึงว่าของกลางเป็นของหมู่บ้านต่อไป แล้วเมื่อผู้ใดยังละเมิดฝ่าฝืนอยู่ให้ดำเนินการจับกุมและปรับเป็น 2 เท่าของราคาไม้
7. กฎว่าด้วยการจัดการไฟป่า ห้ามบุคคลในหมู่บ้านจุดไฟเผาป่าเป็นอันตราย ถ้าผู้ใดเผาป่าเมื่อมีผู้พบเห็นจะต้องถูกปรับโดยคำนวณจากพื้นที่ที่ไฟเผาเสียหาย

อาหารและสมุนไพรที่ได้จากป่า

ป่าที่อยู่ในพื้นที่ของเทศบาลแม่แะ ได้แก่ ป่าแม่แะ ซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่มาจากธรรมชาติ และใช้ในการบริโภคในชีวิตประจำวันของคนในชุมชน เป็นแหล่งในการเก็บหาสมุนไพรที่มีพืชสมุนไพรหลายชนิดที่พบในป่าเช่น ฮ่อสะพานควาย แก้วรากเหลือง กำลังเสือโคร่ง ม้าแม่ก่า สามสิบสองราก ว่านพญาช้าง ฯลฯ ซึ่งเป็นสมุนไพรที่บำรุงเลือด บำรุงกำลัง มีความสอดคล้องกับระบบการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน นอกจากสมุนไพรแล้วยังมีผักและพืชที่สามารถบริโภคได้ให้เก็บหาได้ตลอดทั้งปี เนื่องจากป่ามีความอุดมสมบูรณ์ ผักที่พบในป่า เช่น ผักกูด ผักหนาม ยอดสะเดา ชี้เหล็ก ผักหวาน มะขามป้อม มะไฟ กล้วย ก่อ มะกอกป่า เห็ดสารพัดชนิด หน่อไม้ น้ำผึ้ง ดาว ฯลฯ

ดาว (Sugar Palm)

เป็นต้นพืชตระกูลปาล์ม ลำต้น ใบ คล้ายปาล์มน้ำมัน ชอบขึ้นเป็นดงในป่าที่มืออากาศชื้น เมื่อต้นดาวอายุประมาณ 8- 9 ปีก็จะเริ่มออกดอกดอกตัวผู้อยู่ในช่องดอกต่างหากจากช่องดอกตัวเมีย ดอกมีสีม่วง เมื่อโตเต็มที่จะให้ผลผลิตได้ 2-3 ครั้ง 1 ต้นจะให้ผลผลิต 4-5 ทะลาย แต่ละทะลายจะมีพวงย่อยที่เรียกว่าเค็ด(ภาษาท้องถิ่น) ประมาณ 50-80 เค็ด แต่ละเค็ดจะมีลูกดาวประมาณ 80 - 100 ลูก โดยทั่วไปต้นดาวจะอยู่ในสวนเมี่ยงของชาวบ้าน ชาวบ้านจะตัดยอดอ่อนมากิน ผลดาว 1 ลูกมีเมล็ด 3 เมล็ด ต้องเก็บในช่วงที่ไม่อ่อนไปหรือไม่แก่ไป ถึงจะนำไปทำลูกชิดได้ วิธีการทำลูกชิด จะนำลูกดาวไปต้มประมาณครึ่งชั่วโมงจากนั้นเข้าเครื่องบีบให้มันเล็กข้างในหลุดออก นำเมล็ดในของดาวมาแช่น้ำเพื่อให้พองตัว และต้องเปลี่ยนน้ำทุกวันเช้าเย็น เป็นเวลา 2 วันหลังจากนั้นจึงนำมาบรรจุเพื่อการจำหน่าย ในอดีตป่าแม่แะเคยมีต้นดาวอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ปัจจุบันเหลือน้อยลง หากมีการส่งเสริมก็สามารถเป็นช่องทางหารายได้ของคนในชุมชน

น้ำผึ้ง

เป็นผลิตภัณฑ์ที่ได้จากผึ้ง มีลักษณะเป็นของเหลวข้นโปร่งแสงมีสีเหลืองอ่อนไปจนถึงสีน้ำตาลแดง น้ำผึ้งที่ดีควรมีน้ำอยู่น้อย มีรสหวานสนิท ไม่มีรสเปรี้ยว มีกลิ่นหอมตามชนิดดอกไม้ที่ผึ้งไปดูดน้ำหวานมา สะอาดไม่มีสิ่งเจือปน ในช่วงที่อากาศหนาวจัดน้ำผึ้งจะมีผลิตน้ำตาลออกมาเป็นเกร็ดเล็กๆ อุณหภูมิสูงขึ้นผลึกนี้จะละลายไป

สมุนไพรมีประโยชน์ของป่าอีกชนิดหนึ่งที่มีความสำคัญต่อชาวบ้านทั้งในเรื่องของสุขภาพและรายได้เสริมนอกเหนือจากการเกษตร สมุนไพรที่ชาวบ้านใช้กันอย่างแพร่หลายเป็นสมุนไพรที่มีสรรพคุณในการบำรุงกำลัง

หญ้าหนวดแมว

เป็นไม้พุ่ม สูง 0.5 - 1 ซม. กิ่งและก้านสีเหลืองส้มแดง ใบเดี่ยวเรียงตามข้างรูปไข่แกมสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด กว้าง 2-4 ซม. ยาว 4-7 ซม. ขอบใบหยักมี 2,000 คือพันธุ์ดอกสีขาวและพันธุ์ดอกสีม่วง ใช้ต้นเป็นยาขับปัสสาวะ แก้โรคปวดตามสันหลังและบั้นเอว ใบเป็นยารักษาโรคเบาหวาน และลดความดันโลหิต ใช้ใบแห้งเป็นยาขับปัสสาวะ

หญ้าถอดปล้อง

เป็นพืชล้มลุกที่มีท่อลำเลียงน้ำ ชอบขึ้นตามที่ชุ่มชื้นสูงได้มากกว่า 1 เมตร ลำต้นมีลักษณะเป็นข้อปล้องชัดเจน ผิวเป็นร่อง 8-25 ร่อง ใบเป็นเยื่อบางๆ เรียงรอบข้อสีเขียวหรือน้ำตาล มีประโยชน์ทางยาโดยใช้ต้น 1 กำมือ ต้มดื่มต่างน้ำ ขับปัสสาวะ ผสมกับกิ่งและใบหญ้าหนวดแมวต้มดื่มรักษาโรคนี้ว ขับระดูขาว บำรุงไต

ฮ่อสะพานควาย

เป็นไม้เถาเลื้อยกิ่งอ่อนมีขนทั่วไป ใบเดี่ยวออกตรงข้ามเป็นคู่รูปรี ขนาดกว้าง 3-6 ซม. โคนมน ปลายแหลม ขอบเรียบ ด้านล่างมีขนตามเส้นใบ ดอกสีม่วงแกมเขียวออกเป็นช่อใหญ่ เมื่อแก่แล้วจะเปลี่ยนเป็นสีน้ำตาล ลำต้นใช้ดองกับเหล้าเป็นยาชูกำลัง น้ำที่เคี่ยวจากรากใช้รักษาโรคปวดกระดูกและไขข้อ

ม้าแม่กำ

เป็นต้นไม้เล็กพุ่มต้นหญ้าสูงประมาณ 1 ฟุต ใบหนาแข็ง ต้นไม้ขึ้นในระดับสูง ใช้เป็นยาตำรับประทุษเพื่อชูกำลัง ทำให้อ่อนหลับ สดชื่น

กำลังเสือโคร่ง

เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ต้นสูงใบโต ดอกหนาหีบ ก็ตามพื้นที่สูงกว่าระดับน้ำทะเล 800-900 เมตรขึ้นไป เปลือกมีน้ำมันระเหยกลืนคล้ายน้ำมันระกำ เนื้อไม้สีขาว เปลือกหนาสีเหลืองแก่ ผิวเปลือกนอกค่อนข้างดำ ใช้เป็นยาบำรุงธาตุ บำรุงกำลัง เจริญอาหาร ขับลมในลำไส้ แก้อาการปวดเมื่อยในร่างกาย

อบเชย

เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ขึ้นในป่าดงดิบในทุกภาค ใบหนา เส้นใบมี 3 เส้น ใหญ่ รากและเปลือกของไม้มีกลิ่นหอมฉุน เปลือกใช้ปรุงเครื่องแกงเป็นเครื่องเทศ ใช้ทำเครื่องสำอาง อบเชยสามารถแก้ปวดศีรษะ เป็นส่วนหนึ่งของเครื่องยาขับลม ขับลมในท้อง ขับลมในกระเพาะ ขับลมในลำไส้ ให้หญิงคลอดบุตรรับประทาน และรักษาไข้ น้ำมันที่กลั่นได้จากรากเปลือกอบเชยเป็นยาขับแก๊สในท้อง ผ่าเชื้อโรค ทำเป็นเหล้ายาขับประทุษแก้หวัด

หัวข้าวเย็นเหนือ

เป็นไม้เถาเนื้อแข็ง ใบโตเถาเป็นหนามแหลมคม เนื้อที่หัวสีแดงเข้ม รากแก้โรคกามโรค แก้เส้นเอ็นพิการ แก่น้ำเหลืองเสีย แก้พุพองผื่นคัน แก้พยาธิในท้อง แก่ร้อนในกระหายน้ำ ขับปัสสาวะ รักษาโรคผิวหนัง ทานต้นแก้ไข้เรื้อรัง แก้ไข้ตัวร้อน ใบแก้ไข้เหนือ ดอกแก้พิษงูเห่า ผลแก้ลม แก้ริดสีดวง

อาหารและสมุนไพรเหล่านี้สามารถเก็บได้จากป่าชุมชน หากช่วงไหนมีความต้องการใช้สมุนไพรมา ผลิตผลิตที่ได้จากป่าไม่เพียงพอก็ต้องสั่งซื้อจากนอกชุมชน เนื่องจากแพทย์พื้นบ้านในชุมชนค่อนข้างสูงอายุ จึงทำให้ไม่สามารถไปเก็บสมุนไพรในป่าได้เลย ได้ จึงต้องใช้วิธีการสั่งมาจากภายนอก หรือให้ลูกหลานเข้าป่าไปเก็บให้ หรือสมุนไพรบางชนิดก็มีการปลูกไว้ในบริเวณบ้านเพื่อความสะดวกในการใช้